
Jazyk jako nástroj sociální diverzifikace. Poznámky k jazykové situaci ve Stonavě na Těšínsku

Jakub Grygar

Počátky etnografického zájmu o Těšínsko můžeme datovat do třetí čtvrtiny 19. století. Jejich záběr byl celoregionální, s výjimkou monografie Ivo Stolaříka o Hřčavě. V podobném duchu se nesly i sociologické (a sociolingvistické) výzkumy prováděné na Těšínsku především od konce 60. let 20. století. Jeden z posledních výzkumů věnující se jazykové situaci na Těšínsku byl výzkum prováděný kolektivem pracovníků Slezského ústavu v Opavě. Výzkum pracovníků Slezského ústavu Slezského zemského muzea v Opavě z roku 1994 (publikováno jako Sokolová, Gabriela - Hernová, Šárka - Šrajerová Olga (1997)) byl zaměřen především na národně jazykovou orientaci obyvatel Těšínska a na oblast jejich národnostního uvědomění. Zmiňovaný výzkum si tedy nekladal za cíl - a vzhledem ke zvolené metodologii ani nemohl - faktické zjišťování, zda dotyčný respondent mluví v určitých situacích tak, jak uvádí Sokolová (1997: 77).

Sociolingvistická analýza, resp. pohled na jazyk perspektivou sociologie jazyka, není ani hlavním předmětem studia projektu Paměť identity - identita paměti, nicméně reflexi otázek spojených s jazykovou kompetencí a permanencí jednotlivých mluvčích (především informátorů, autorů politických promluv, ale i samotného badatele) se nelze vyhnout už pro povahu analyzovaných sdělení a situačních kontextů, v nichž jsou tyto výpovědi zaznamenávány. Hlavním cílem této jazykové roviny výzkumu je tedy pragmatická dimenze komunikačního procesu: jeho mimojazykové faktory, např. sociální podmínky účastníků, jejich vztah rovnoprávnosti či podřízenosti, místo, čas a prostředí promluvy (veřejné či soukromé), počet účastníků, stupeň jejich společenských znalostí o daném tématu, komunikační záměr mluvčího, jeho komunikační strategie.

O jazyce můžeme v souvislosti se sociální diverzifikací uvažovat v následujících rovinách:

- jazyk jako produkt sociální diverzifikace;
- jazyk jako index sociální diverzifikace;
- jazyk jako nástroj sociální diverzifikace.

V následujícím textu se dotkneme všech tří úrovní, přičemž se pokusím ukázat, jak jazyk v průběhu historických změn odráží sociální rozvrstvení společnosti, a to až do takové míry, že se v určitém okamžiku může stát indexem odkazujícím na tuto sociální diverzifikaci. Ve chvíli, kdy se tak stane, jazyk - index diverzifikace mohou jeho uživatelé použít jako nástroj diverzifikace. Faktický stav, skutečnost, že obyvatelé jedné obce (v našem případě Stonavy) hovoří mezi sebou různými jazykovými kódy (češtinou, polštinou a různými variantami nářečí), slouží k tomu, že díky reflexi toho jazykového rozdělení mohou přiřazovat sobě i druhým členství v různých skupinách, které mají pro daného mluvčího specifický význam. Tento význam, daný identifikací sebe či druhého s určitým jazykovým kódem a / nebo následně s jazykovou skupinou, nemusí být pro všechny účastníky komunikační situace shodný. V případě Stonavy, jak se pokusím ukázat, je tomu dokonce mnohdy opačně.

•I. Jazyková oblast Těšínska

Vývoj jazykového prostředí Těšínského Slezska může posloužit jako klasický případ, na němž lze dobře ukázat na to, co Vilém Mathesius, jeden ze zakladatelů Pražského jazykového kroužku, nazývá potencionalností řeči v jazykovém společenství: situaci, kdy stav jazyka v daném jazykovém prostředí není neměnný, ale kolísá, osciluje, a tato kolísavost, Mathesius (1970) v této souvislosti zavádí pojem „pružná stabilita“, je příčinou samotného jazykového vývoje. Při popisu změny jazyka nelze vycházet pouze z vnitřní „predispozice“ jazyka, jeho možnosti souhláskových a samohláskových změn, ale musíme brát v úvahu i sociální prostředí, v němž je jazyková promluva realizována (německé prostředí, čechizace, polskojazyčný substrát), a politické klima v regionu (obavy z používání polštiny).

Při vymezení jazykové situace na Těšínsku, resp. Těšínska jako samostatné a svébytné jazykové oblasti, musíme vzít v úvahu tři proměnné:

1) historickou situací, tedy dějinný kontext, který vsobě zahrnuje vlivy sociální, kulturní i politické, vlivy, které více či méně bezprostředně působí na každý jazyk v konkrétním geografickém regionu;

2) rovinu normativního komunikačního kódu, jazyka, který je literární, slouží úředním styku a je produktem a nástrojem dorozumění v rámci vysoké kultury a

3) rovinu každodenního jazyka sloužícího jako nástroj komunikace širokým vrstvám obyvatel, jež lze zachytit převážně zaznamenáním orálních sdělení nebo, což je méně časté, z různých osobních poznámek či korespondence.

V bezpočtu případech se můžeme setkat se situací, kdy body 2) a 3) spolu splývají, popř. kdy odchylky mezi spisovnou a obecnou, hovorovou podobou jazyka mají pouze marginální charakter. Existují však i případy, a to je i situace Těšínského Slezska, kdy mezi oběma body nejen existuje zřetelná distinkce, ale kdy, díky geografické poloze jazykového regionu na hranici dvou politických celků se svým vlastním normativním literárním jazykem můžeme rozdělit druhý bod právě s ohledem na to, ke kterému státu a jeho úřednímu jazyku se jazyková komunita daného regionu vztahuje.

Ad 1) rovina historické situace:

Ačkoli sám pojem situace nabízí představu statického pozastavení času a v rámci studované jazykové situace konkrétního mluvčího nebo konkrétní jazykové komunity (např. v rozsahu jedné generace) to tak opravdu může vypadat, neměli bychom se plně vzdát diachronního přístupu. Vůči oblíbenému metodickému přístupu vysvětlovat současnou situaci prostřednictvím události, jež se stala v minulosti, mám sice výhrady, ale v tomto případě se jeho použití zdá být adekvátní naším potřebám a cílům. Na tomto místě není prostor pro líčení dějinného vývoje Těšínska, odkazují tedy pouze na příslušnou literaturu.

Ad 2) rovina normativního komunikačního kódu:

Podíváme-li se na jazyk úředních textů na Těšínsku, zjistíme, že jím až do druhé poloviny 14. století byla latina. Postupem času se sice ke slovu stále více dostávala němčina, svou roli zde sehrál rozvoj řemesel, obchodu a růst měst, ale především díky husitství se od poloviny 15. století v kancelářích a na úřadech stále častěji setkáváme i s prestiž nabývajícím češtinou, jazykem s dlouhou tradicí písemnictví. Čeština je i atraktivnější pro místní obyvatelstvo, kterému je jako blízký slovanský jazyk oproti němčině více srozumitelnější. (Kadłubiec, Milerski 2001: 11)

Následující 16. století je označováno jako zlatý věk polské literatury a bylo by s podivem, kdyby se tento vzmach polskojazyčného písemnictví na Těšínsku neprojevil. Jazyková situace v regionu je navíc ovlivněna skutečností, že v tomto věku reformace přestupuje na protestantismus nejenom samotný těšínský kníže Wacław Adam (1545-1579), ale dle zásady cuius regio, eius religio s ním i celé Těšínsko. Díky recepci polských knih z Královce, Vilna, Toruně, Gdaňska nebo Vratislavi má pak celá těšínská reformace polský rozměr. (Kadłubiec, Milerski, 2001: 14)

Bitva na Bílé Hoře r. 1620 opět znamená změnu situace: po porážce českých stavů je na celém Slezsku upevněno postavení němčiny a s následnou protireformací i latiny.

Švédský král Karel XII. vymohl slezským evangelíkům altranštdtské dohody (1707), na jejichž základě začali v roce 1709, tehdy ještě mimo hranice města Těšína, stavět Kostel Ježíše jako vůbec první evangelický kostel v rakouském Slezsku. (Kadłubiec, Milerski, 2001: 14) Právo na veřejné praktikování vlastní náboženské víry zde jde ruku v ruce s možností veřejného šíření náboženských textů v takovém jazyce, který by byl obyvatelstvu Těšínska srozumitelný.

Díky ustanovení Moravsko-slezské gubernie s administrativním centrem v Brně, se v roce 1782 čeština vrací na Těšínsko alespoň v rámci katolického školství, které, na rozdíl od školství evangelického, přímo podléhalo státní moci. (Kadłubiec 1994: 8)

Polštině se dostává většího prostoru až v souvislosti s epochou probíhajících národních obrození a roku 1848 se stává vedle němčiny druhým úředním jazykem. (Kadłubiec 1992: 453) Tato situace trvá až do roku 1920, kdy dochází k dělení Těšínského Slezska mezi Československo a Polsko.

V nově vzniklém Československu je úředním jazykem jazyk československý a ostatní menšinové jazyky mohou být užívány v úředním styku pouze ve specifických případech. Od roku 1920 se to s definitivní platností týká i Těšínska, resp. jeho dnešní české části. Pro autochtonní populaci to má za následek především širší možnost volby národnostního školství: vedle stávajících škol německých a již takřka sto let existujících škol polských jsou zakládány školy s českým vyučovacím jazykem, které jsou místnímu obyvatelstvu vnucovány často i značně nevybíravými způsoby.

Situace se zásadním způsobem měnila během 20. století ještě třikrát: v říjnu roku 1938 v souvislosti s obsazením tohoto území polskou armádou je jako úřední jazyk zavedena polština a následně v září 1939, kdy se tato část Těšínska stává součástí německé III. Říše a jako úřední jazyk je zavedena němčina a po osvobození Československa roku 1945 a následněm podepsání smlouvy mezi Československem a Polskem „O přátelství a vzájemné pomoci“ v roce 1947 přijímají stranické orgány KSČ usnesení o povinnosti dvojjazyčných nápisů v obcích s vyšším počtem obyvatel polské národnosti.

Pro pokus vyabstrahovat z výše uvedeného periodizaci jazykového vývoje na Těšínsku odkazují na syntézu návrhů Henryka Borka a Janiny Labochové, kterou předkládá Jarmila Raclavská (Raclavská 1998: 24 - 28):

1. období (do první poloviny 16. století) - předpísemné období, z této doby se nám nedochovaly písemné památky, jedná se o období, kdy proběhla německá kolonizace a pod vlivem husitství zde silně působil i český vliv;
2. období (od poloviny 16. století do roku 1848)
 - 2.1 v prvních desetiletích 16. století na Těšínsku probíhá reformace, prostředkem náboženské agitace je polština, z této doby pocházejí první polsky psané literární památky;
 - 2.2 Těšínské Slezsko se dostává pod vládu Habsburků (1526 - 1918);
 - 2.2.1. v okruhu náboženské literatury vznikají významná díla, první polskojazyčné tisky (první pol. 16. stol. - 1782);
 - 2.2.2. vzrůstající vliv němčiny, vznik Moravsko-slezské gubernie a sní příchod češtiny jako úředního jazyka, objevuje se světská literatura, rozvoj písmáckých aktivit; (1782 - 1848)
3. období (1848 - 1920)
 - 3.1. rozvoj národního hnutí a boje o jazyková práva, objevuje se publicistika v polštině, polština je na Těšínském Slezsku druhým úředním jazykem a nahrazuje češtinu;
 - 3.2. vlivy literární polštiny (tolik podle Raclavská 1998: 26 -27);
 - 3.3. národní obrození probíhá i jako Šlonzácké (jako reflektující lokální patriotismus tak i jako orientované na němčinu a německou kulturu), českojazyčné aktivity autochtonního obyvatelstva naprosto chybí, ale díky vlivu především český mluvících úředníků a techniků se i čeština začíná postupně prosazovat.
4. současný vývoj těšínského nářečí (od roku 1920)
 - 4.1. po rozdělení Těšínska sílí vliv češtiny, čeština se stává úředním jazykem, vznik a podpora českého školství (1920 - 1938) přičemž polské školství je zachováno;
 - 4.2. „polský rok“ (1938), krátkodobý návrat polštiny jako výlučného úředního jazyka, české školy byly uzavřeny;
 - 4.3. období II.sv. války snávratem němčiny jako úředního jazyka (1939 - 1945);
 - 4.4. po roce 1945: region zažívá enormní příliv pracovních sil z Čech a ze Slovenska, jazyková situace se radikálně mění především vnově vzniklém Havířově či „staronové“ Orlové a Karviné.

Ad 3) rovina každodenní komunikace:

Zjišťovat způsoby jazykové komunikace ex post je vždy záležitostí dosti pofidérní a to i v situaci, kdy máme dostatek písemných dokumentů. V podstatě jediným, našťastí na Těšínsku v dostatečném množství zastoupeným zdrojem informací, nám mohou být takové texty, které byly sepsány za účelem oslovení široké vrstvy obyvatel: kázání, zápisky, památníky. Navíc, jak poznamenává Kajfosz (2001: 63), úřední texty produkované místním autochtonním obyvatelstvem odkazují spíše k jejich jazykové kompetenci než k jejich mateřskému jazyku - těšínskému nářečí. Právě jeho značná podobnost s tehdejší literární polštinou byl asi hlavní důvod, proč sem byla z celého Slezska, Pruska a Polska v rámci reformace dopravována polskojazyčná, širokému okruhu potenciálního čtenářstva přístupná náboženská literatura. (Kajfosz 2001: 64)

Tato vazba na polsky psanou literaturu nepominula ani v rámci protireformace. Naopak, období protireformace paradoxně přispělo k udržení a zatraktivnění polskojazyčného písemnictví. Růst polsky psané náboženské literatury je tak dán především nemožností veřejně uspokojovat náboženské potřeby věřících hlásících se k protestantismu a jednotlivé skupinky věřících se tedy musí opírat o texty psané v takovém jazyce, kterému by bez větších problémů mohly rozumět - což latina ani němčina jaksi nesplňují (srov. Kadłubiec 1987: 44) (Kajfosz 2001: 64).

Nejdůležitější polsky psané literární památky vznikající na Těšínsku můžeme datovat na počátek 18. století. Tak například můžeme číst u těšínského pastora Jana Muthmana: Sposob pisania mego, albo Stylus, lekka jest polszczyzna, niekiedy według zwykłości terażniejszych Słuchaczow moich accomodowana, bo nie uszom piżę ale sercu ... (Způsob mého psaní, čili styl, je snadná polština, občas přizpůsobená (akomodovaná) mým současným posluchačům, neboť nepíší pro uši, ale pro srdce). Akomodaci je zde rozuměno přizpůsobení kodifikované polštiny místnímu nářečí, začlenění do psané podoby jazyka hovorových a nářečních výrazů. Právě pod vlivem takovýchto událostí dochází k regionální obměně.

Nezastupitelné místo pro studium jazykového vývoje na Těšínsku má i Fabriho slovník (1716) určený k výuce němčiny na bázi polštiny. A konečně, roku 1761 vychází Prawdziwa Jedzina (Pravdivá potrava) - vůbec první kniha napsaná v těšínském nářečí. (Raclavská 1998: 37-39)

Specifickou úlohu v těšínském písemnictví hrály různé památníky, které představují zásadní materiál pro studium hovorového jazyka v období od druhé poloviny 18. stol. do třetí čtvrtiny 19. stol. Z autorů těchto památníků a zápisníků nelze nezmínit alespoň Jakuba Galacze, Andrzeje Wocławika ze Zamarsk (přelom 18. a 19.stol.), Jerzego Gajdzicu z Cisownicy, památník Andrzeja Postówki z Oldrzychowic (zahrnuje léta 1835-1840), památník Jana Michalika z Kotów (část Górnego Zukowa). Jazykem všech památníků je polština obsahující více či méně nářečních prvků, bohemismů a germanismů zde najdeme podstatně méně. (Raclavská 1998: 44-49) V této části textu je nutno rovněž vzpomenout tvorbu jablunkovského tkalce Adama Sikory (1819-1871), jehož dílo mělo v porovnání s jeho předchůdci systematický charakter. U Sikory se navíc setkáváme s množstvím nářečních výrazů týkajících se reálií běžného života. (Raclavská 1998: 51-52)

Zatímco po vzniku Moravsko-slezské gubernie (1782) bylo katolickým školám nařízeno, aby oficiálním vyučovacím jazykem byla čeština, nazývaná též moravštinou (Kadłubiec, Milerski, 2001: 29), v evangelických sborových školách bylo vyučovacím jazykem nářečí. Především z evangelických škol se rekrutovali další učitelé (Kadłubiec, Milerski, 2001: 29), to vede k další reprodukci tohoto jazyka. Těšíňští národní buditelé pocházeli především z evangelických rodin, hospodařících především na levém břehu Olše, své aktivity směřovali především k jazykovým právům, k tomu, aby polština byla zrovnoprávněna s češtinou a němčinou na všech úrovních společenského života.

*

Hranice mezi dialektem a jazykem je v podstatě arbitrání, není vnitřní kvalitou jazyka samotného, ale tato hranice je spíše vnášena účastníky promluvy, tematizací toho, co je podstatné, aspiracemi mluvčích a předmětům, k nimž se jazykové společenství vztahuje. Protože se v minulosti vyskytly případy, že literatura byla psaná v nářečí, zdálo by se, že neexistuje žádný důvod, proč by se toto nářečí nemohlo kodifikovat jako samostatný jazyk. Důvody, proč se tomu tak někdy stane (jako v případě makedonštiny) a jindy ne (jako v případě slezského nářečí), musíme hledat v kontextu sociokulturní a politické situace dané společností. V případě Těšínského Slezska druhé pol. 19. stol. probíhala emancipace národních společenství, podobně jako v celé střední Evropě, pod přímým vlivem německé klasické filozofie, především pod vlivem Herdera zdůrazňujícího úlohu jazyka, který vyjadřuje nejenom ducha každé národní pospolitosti, ale i její směřování a finalitu. A tak v okamžiku, kdy jedna strana začne zdůrazňovat určitý kulturní prvek (jazyk) za podstatný, chtě nechtě jej musí přijmout i druhá strana a začít argumentovat i jeho pomocí. Není zkrátka možné vést rozhovor, natož pak spor, v situaci, kdy jedna strana zdůrazňuje jazyk jako podmínku uznání kulturní svébytnosti a plnoprávnosti - a má-li být kultura konstituentem politického společenství, tak i svébytnosti politické. Jakýkoli spor lze řešit pouze stejnými zbraněmi, mnohdy určenými mocenskou elitou. Záleží tedy na tom, kdo pro dané emancipace chtivé společenství představuje skupinu „Oni“, vůči nimž se vymezuje.

Od poloviny 19. stol. se tak těšínské nářečí, v důsledku emancipačních snah orientovaných především na polskou kulturu a státnost, stává stále méně indexem etnické identity, ale stále více znakem identity regionální. (Kadłubiec, Milerski, 2001: 44) Nicméně, a to je skutečnost, která bývá často přehlížena, tato proměna etnického vědomí („jsme lidé tu z tela a odjakživa mluvíme po našymu“) ve vědomí národní („jsme Poláci z Těšínska / Zaolží a odjakživa mluvíme regionální varietou polštiny“), nikdy nezasáhla všechny obyvatele Těšínska. Kdo na této mobilizaci národního vědomí a přeměně etnické identity v identitu národní participoval a komu se tato strukturální proměna identifikačních obrazů vyhnula, zůstává doposud nezpracovaným tématem.

•II. Těšínské nářečí: po našem - po naszymu

Ze všech sociolingvistických šetření prováděných na Těšínsku od konce 80. let 20. století jednoznačně vyplývá, že těšínské nářečí představuje bezprostřední jazykový kód pro všechny autochtony bez rozdílu generačního nebo statusového postavení a bez ohledu na národnostní identifikaci mluvčího (srov. např. Rusek 1997: 82; Sokolová 1997: 77; Bogoczová 1997: 85).

Místní nářečí na Těšínsku plní pro obyvatele regionu ve vysoké míře funkci interdialektu (Sokolová 1997: 77). Tomuto tvrzení můžeme rozumět

a) funkcionálně: interdialekt slouží jako jazykový kód, který tím, že spojuje prvky dvou odlišných a normativně kodifikovaných jazyků, představuje pro autochtonní populaci relativně dostupný prostředek komunikace stěmi, kteří stojí mimo hranice vymezené skupiny (tj. obyvateli regionu mluvícími česky nebo polsky);

b) geneticky: interdialektu můžeme rozumět jako oblastnímu nadnářečnímu útvaru, který vzniknul postupným vyrovnáváním starých původních nářečí a který směřuje ke sjednocení jazykového kódu vdaném regionu do podoby jednotné a celonárodní nespisovné mluvy.

Těšínské nářečí je nejrozšířenějším komunikačním kódem v regionu a plní zde roli obecné polštiny nebo obecné češtiny. (Kadłubiec, Milerski 2001: 55) Jako jazykový kód slouží v neformálním styku (v rodinách, mezi přáteli, na veřejnosti). V zásadě lze těšínské nářečí přiřadit k jižní podskupině polských slezských dialektů (takto Bogoczová 1997: 9). Důvodem pro toto zařazení je především skutečnost, že v těšínském nářečí nacházíme jazykové jevy, které známe ze staropolštiny a které se již vyskytují pouze na periferii polské jazykové oblasti.

Na úrovni běžně mluveného jazyka se na Těšínsku od 20. let 20. stol. setkáváme s jazykovou interferencí genetickou polsko - českou (v 50. letech 20. stol. přistupuje ještě slovenština) i s jazykovou interferencí negenetickou (slovansko - germánskou). Bogoczová (1997: 85) ještě zmiňuje interferenci slovansko-valašskou (románskou, „balkánskou“) a slovansko-maďarskou, tyto případy však nejsou na území Stonavy relevantní.

Samotnou jazykovou oblast českého Těšínska můžeme rozdělit na menší územní jednotky, které nám poskytnou plastičtější obraz o jazykové situaci v tomto regionu. Bělič (1972: 307-317) v této souvislosti rozlišuje nářečí bohumínského úseku, nářečí centrálního pásu (Karviná, Český Těšín, Třinec), nářečí jablunkovského úseku a západní pruh navazující na ostravskou skupinu lašských dialektů. S tímto rozlišením souhlasí i Bogoczová, byť pro větší přehlednost navrhuje zúžit tuto typologii pouze na dvě jazykové oblasti: bohumínsko-karvinský severozápadní úsek a jihovýchodní jablunkovský úsek, přičemž toto členění odráží signifikantní rozdíly jak ve slovní zásobě, tak ve výslovnosti (Bogoczová 1997: 92).

Specifickou roli ve vývoji těšínského nářečí sehrálo rozdělení Těšínska v roce 1920. Basarův sociolingvistický výzkum (Basara 1975) z let 1963 a 1966 ukázal, že těšínskému nářečí se v porovnání se situací v Polsku daří na české straně mnohem lépe. Basara (1975: 7 - 8) přičítá rychlejší integraci nářečí do literárního jazyka v Polsku skutečnosti, že se zde setkávají jazykové systémy, které si jsou mnohem bližší, než je tomu na levém břehu Olzy. Změna, ke které zde dochází, má tak především kvantitativní charakter: integrace s literárním jazykem probíhá především na úrovni fonetiky. Postupné pohlcování těšínského nářečí polštinou, za silné asistence psaného slova, médií a vzdělávacího systému, se podle Basary děje bez reflexe ze strany jednotlivých mluvčích. Oproti tomu na české straně je situace odlišná. Zdejší populace je bilingvní a oproti kvantitativním změnám, jichž jsme svědky v Polsku, se zde setkáváme se změnami především kvalitativními: vedou tak k pozvolnému zánikání místního nářečí. Svůj podíl na tom má jednak postavení češtiny jako úředního a zároveň dominantního jazyka, dále pak aktivity místních Poláků, kteří se vůči majoritní populaci vymezují především zdůrazňováním polštiny jako vůči češtině alternativního jazykového kódu, a v neposlední řadě existence polského národnostního školství.

Jazyková diference mezi těšínským (a obecně hornoslezským) nářečím a obecnou polštinou byla citlivě vnímána i na území dnešního Polska. Když v roce 1922 přišla na Horní Slezsko polská vojska, přivítal je v Tychach jeden z místních aktivistů, kněz J. Kapica slovy: „My, Ślązacy, nauczymy się od Was, braci Polaków z innych dzielnic, ładnie mówić, a Wy nauczyacie się od nas ładnie pracować“ (My Slezané, se od vás, bratři Poláci, naučíme pěkně mluvit a vy se od nás naučíte pěkně pracovat) (Kłosek 1992: 47).

Často zmiňovaný názor, že oblastní nářečí nebylo nikdy spojováno s vysokou mírou prestiže, kterou vždy plnil v danou chvíli dominantní úřední jazyk referující na příslušnou národní vysokou kulturu (srov. např. Kłosek 1992: 48), je nutno podrobit revizi. Nářečí odkazuje především na kulturu širokých lidových vrstev, je spjata především se životem na vesnicích a nikoli ve městě, je znakem odkazujícím na regionální příslušnost k Těšínskému Slezsku. Hodnota, které nářečí vedle této demonstrativní vazby na region nabývá, je dána především tím, že slouží jako prostředek k vyjádření aspirací mluvčích a jako prostředek jejich skupinové identifikace: právě s odvoláním na tento jazyk lze narýsovat hranice mezi těmi, kteří ve výpovědích samotných mluvčích patří ještě do skupiny „My“ a mezi těmi, kteří jsou již „Oni“. Deklaraci této distinkce můžeme vidět na dvou rovinách:

- 1) na rovině označení jazyka, ať již ze strany dominantní národní společnosti: Bastardsprache nebo Wasserpolnisch za Rakouska - Uherska a v období německé okupace, nebo ze strany samotných příslušníků analyzované jazykové komunity: nasza mowa, po naszymu, popř. po našem;
 - 2) na rovině konkrétních výpovědí, v nichž se odráží sociální hranice mezi členy jednotlivých jazykových komunit.
- Oba dva body můžeme vykládat jednak deskriptivně, tedy tak, že se budeme snažit na základě historicko-etnografického přístupu shromažďovat argumenty vedoucí k podpoře nebo vyvrácení pravdivosti (pravdivosti ve smyslu faktické správnosti) těchto výpovědí, nebo se můžeme pokusit porozumět jejich významu, který je do nich jednotlivými mluvčími vnesen a jehož prostřednictvím mluvčí spolukonstruují sociální realitu obyvatel daného regionu. Co se týká prvního přístupu, odkazují zde na příslušnou literaturu. V následujícím textu se pokusím ukázat jedno z ústředních témat mé práce.

Těšínské nářečí, jakkoli o něm neustále uvažujeme v singuláru, nepředstavuje homogenní jazykový útvar. Tuto různorodost těšínského nářečí můžeme analyzovat na několika rovinách:

a) o geografickém rozrůznění již byla řeč vsouvislosti svymezením jazykové oblasti Těšínska. Na tomto místě můžeme tyto úvahy ještě doplnit o konstatování, že samotné jazykové podoblasti vTěšínska, jakési mikroregiony, jejichž hranice jsou vytyčeny izoglosami, jsou mluvčími ve Stonavě reflektovány pouze vhrubých rysech. Stonavané si jsou vědomi, že například ve Vendryni nebo Jablunkově se mluví jinak po našem než ve Stonavě. Toto poznání o jinakosti nářeční promluvy obyvatel jiné části Těšínska však není doprovázeno potřebou tuto distinkci zdůrazňovat: „On když začne po našymu, no tak to je vidět, že to je což ganz innego“, říká jeden zinformátorů a hned dodává: „No tož ja, ale tak my si tu mluvíme po našymu, protože tak se tu vždy mluvilo, ať byly školy polské nebo české“. De facto jediná reflektovaná hranice objevující se ve výpovědích Stonavanů odkazuje na oblast přechodu nížinné části Těšínska vBeskydy.

b) Generační rozrůznění - každý komunikační kód má schopnost pružně reagovat na makrosociální změny vregionu, ve kterém je používán a na alternativní komunikační kódy, které jsou vprůslušném čase a místě používány. Ve Stonavě, potažmo na celém Těšínsku, musíme počítat sdopadem vytyčení mezinárodní hranice na Olši vr. 1920 a sjejími posuny vletech 1938, 1939 a 1945, kdy byla každá tato změna doprovázena zavedením nového či staronového úředního jazyka zároveň sjeho zdůrazněním jako jazyka vzdělávacího. Svou roli zde hraje i délka trvání tohoto stavu, tedy časové období, během něhož může docházet ke snadnější jazykové interferenci.

c) Rozrůznění dané migrací obyvatelstva představuje na Těšínsku doprovodný jev pokračující industrializace: výstavby nových šachet a hutí a stím spojený příliv nových pracovních sil zrůzných částí Československa, tedy včetně Slovenska. Tyto vlivy se týkají především Třince, Karviné, Havířova, Orlové a částečně i Bohumína. Postupná nivelizace jazykových odlišností vtěto části Těšínska tak stále více kontrastuje sjazykovou situací ve východní části regionu, která je místním obyvatelstvem stále více viděna jako oblast „tradičního“ nářečí.

d) Rozrůznění utvářené existencí národního školství. Této skutečnosti si všímá např. Téma (1965: 73 - 77). Ovlivnění nářečního projevu preferovaným národním jazykem se objevuje vkaždé generační vrstvě, ale díky častému kontaktu mluvčího snormativní podobou toho kterého národního jazyka, je nářeční promluva žáků i studentů škol sčeským vyučovacím jazykem a škol s polským vyučovacím jazykem od sebe mnohem více odlišná (srov. Téma 1965: 68 - 72).

Tyto rozdíly v nářeční promluvě však nijak nebrání tomu, aby nebyla ze strany mluvčích vnímána jako charakteristický znak regionální sounáležitosti. Pravda, někdo mluví spíše po našem a někdo zase spíše po naszymu, tedy buď s převahou českého nebo polského lexika, ale v obou případech je referenční rámec v podstatě jeden a týž: utváření skupiny, která se za vzájemného porozumění spolu dorozumí.

Porozumět těšínskému nářečí je pro osobu hovořící pouze česky nebo pouze polsky je dosti obtížné. Celou situaci si můžeme demonstrovat na dětské anekdotě:

nářečí	polsky	česky
Przijechoł rzeditiel do blazinca. Tam wszyscy błoźni byli na strómie.	Przyjechał dyrektor do domu wariatów. Tam wszyscy wariaci byli nadrzewie.	Do blázince přijel ředitel. Tam byli všichni blázni na stromu.
- Poruczie tym błoźnom, by spadli z tego stróma.	- Rozkaźcie tym wariatóm, by spadli z tego drzewa.	- Poručte těm bláznům aby spadli ztoho stromu.
- Czymu?	- Czemu?	- Proč?
- Bo je jesiyń.	- Bo jest jesień.	- Protože je podzim

Tento stav jazykové podobnosti a zdánlivé významové shody se mnohdy stává předmětem různých nedorozumění, obzvláště v případě, kdy se zvuková (fonetická) podoba dvou slov rozchází se složkou významovou (sémantickou). V historkách, které tyto významové posuny zaznamenávají a v podobě anekdotických vyprávění je předávají dalším posluchačům, však můžeme rozpoznat i reflexi sociální situace v regionu. Podívejme se například na anekdotu, která je situována do Horní Suché, obce vzdálené asi tři kilometry od Stonavy:

Szła baba, leciała do Suhej a szeł szandar, a pyto sie ji: „Kaj bydlisz?“ A óna tóz nierozumiała i prawi se: „Na do Suhej oto lecym“. Rozumiała „kaj pydlisz?“ (Kađubiec 1995: 160, Kađubiec; Milerski 2001: 60)

Šla ženská, běžela do Suché a šel četník, ptá se jí: „Kde bydlíš?“ Ale ona mu nerozuměla a říká mu: „No, tady do Suché utíkám“. Rozuměla mu „kaj pydlíš?“

- pidlić - pospíchat

Pro porozumění této anekdotě není nutné znát pouze rozdíl mezi slovy bydlíš a pydlíš a slyšet rozdíl ve výslovnosti retnic p a b, ale historce se více zasmějeme, když vezmeme v úvahu sociální postavení hrdinů tohoto příběhu: na jedné straně místní, autochtonní obyvatel Těšínska, na druhé straně četník, dle profese i dle česky položené otázky s největší pravděpodobností jeden ze stovek československých státních zaměstnanců, kteří na Těšínsko přicházejí po roce 1920.

V jakémkoli jazykovém prostředí platí, že „náš“, tedy do komunity mluvčích náležící, je především ten, který je jazykově kompetentní. Touto kompetencí rozumíme především schopnost použít v konkrétní situaci ten správný jazykový kód. Následující ukázka představuje úryvek z rozhovoru, který jsem prováděl s jedním z mých informátorů. Tématem nám byla právě jazyková situace ve Stonavě, kterou se zmiňovaný informátor, bývalý učitel v místní škole s polským vyučovacím jazykem, rozhodl dokumentovat na následující historce, která se přihodila jedné jeho kolegyni, původem od Znojma, na Těšínsku působící v té době teprve pár týdnů,:

Ona mi mowi: ja była niescienśliwa bo te dzieci w tej szkole, Ona mi povídá: já jsem byla nešťastná, protože ty děti v na przerwach a tak, mówiom po naszymu w tej szkole.. ... té škole, o přestávkách a tak, tak mluví po našem, v té Naprzykład muwi mi: w szkole objady, dzieci idom z objadu, škole. ... Například mi povídá: obědy ve škole, děti jdou z pytam się ich: co je na objad dobrego? No a dziecka obědu a ptám se jich: co je dobrého k obědu? No a děti muwiom: no gryzek. No ona niwiedziała co to je gryzek, říkají: no gryzek. No a ona nevěděla co to je gryzek, dětská dětská krupička, ona się to przetłumaciła, że to jeřízek. krupička, ona si to přeložila, že to je řízek.

JG: Kotlet

JG: Kotlet

Ja, schnitzel. I idę nastawiona, na schnitzel i to dětská Ano, šnicel. A jde přichystaná na šnicel a ona to je dětská krupička. krupička.

Uvedený úryvek nám může posloužit jako dobrá ilustrace jazykové situace na Těšínsku. Samotná ukázka má tři tematické roviny:

- 1) tu, kde informátor vypráví příběh, kterým dokumentuje nekompetenci nově přichozích jako mluvčích, přičemž tato situace mu dává možnost poukázat na ně jako na cizince;
- 2) tu, ve kterém se zmiňovaná učitelka snaží zapojit do místní komunity, ale nenalézá snimi společnou řeč;
- 3) tu, v níž se tazatel, tedy já, snaží doložit, že informátorovi rozumí a upevnit si svou pozici jako rovného partnera v rozhovoru: celý rozhovor je veden jak tazatelem tak informátorem v polštině. Vokamžiku, kdy informátor tazateli vysvětluje ústřední bod anekdotického příběhu - záměnu významu zvukově podobných slov gryzek - řízek, tazatel, aby utvrdil informátora, že s ním sdílí jazykovou kompetenci, doloží své porozumění historce příkřivnutím, a přeložením slova řízek do polštiny jako kotlet. To je sice překlad správný a bezpochyby mu rozumí i informátor, ale jeho užití je vnímáno jako nepatřičné: informátor tazatelův překlad potvrdí, ale koriguje jej výrazem šnicel. Tazatel je tak postaven do podobné roviny jako hrdinka příběhu: nesdílí jazykovou kompetenci mluvčích, hranice mezi mluvčím a tazatelem, která snad v průběhu rozhovoru pomalu ustupovala, je znovu narýsována. Tentokrát však ne na základě cizí člověk - známý člověk nebo na základě Čech - Polák, ale na základě místní - vobci či kraji cizí.

•III. Polština

Polskost Poláků na Zaolší není dána substancionálně (jazykem nebo příbuzenskou descendencí), ale strukturně-funkcionálně, tedy vztahy daného jednotlivce a jeho skupiny k ostatním. Sociální jevy v tomto národnostně smíšeném prostoru můžeme uchopit nikoliv na základě jejich vnitřních vlastností ani pouze na základě sebedefinic informátorů, ale vždy s ohledem na jejich funkci, tedy na jejich vztah k ostatním sociálním jevům. Podobně jako Saussuare v jazykovědě, i my můžeme rozlišit dva základní druhy vztahů existující mezi sociálními jevy:

- a) vztahy syntagmatické, kdy hodnota každého sociálního jevu vyplývá ze vztahu k jeho jednotlivým částem a
- b) vztahy paradigmatické, kdy hodnota toho kterého sociálního jevu se ukáže tehdy, vezmeme-li úvahu jiné sociální jevy, které by mohly stát na jeho místě, jevy, které s ním mají buď cosi společného nebo které jsou vůči němu protichůdné.

Ptám-li se dnes Stonavanů na to „Kdo je Čech“, tak odpověď nezní, že Čech je ten, kdo mluví česky. Většina obyvatel Stonavy mluví dialektem a ani volba vzdělávacího jazyka díky historickým peripetiím neposlouží jako jednoznačný identifikační činitel. Pro Stonavany je Čech především ten, kdo se sem přistěhoval z jiné oblasti než z Těšínska. Toto rozlišení zde bylo přítomno i v časech první republiky, ale nebylo tak akcentované. Pokud zde kdy byla jakási děličí čára, jako že ano, tak vždy vedla mezi místními a nově přichozími. Místní si žijí v klidu, mají sice sousedské spory i různé politické názory, ale vždy se dohodnou. Jsou místní, tutejší tustelané. Zlou krev dělají až nově přichozí, čeští legionáři, brigádníci, horníci, čeští úředníci, stejně tak jako v „polském roce“ z Polska příšlí polští úředníci a učitelé. Nově přichozí nerozumí místním lidem. Pro autochtonní Stonavany tak platí, že občas je důležité být Polák, občas je důležité být Čech nebo Slezan, ale vždy je důležité být tu stela.

Se spisovnou polštinou se v podstatě setkáváme pouze v rámci školní výuky v polském národnostním školství a jednak v úzkém, velmi specifickém situačním kontextu: během oficiálních promluv přednášených během politických a kulturně-osvětových akcí, částečně pak ještě v rámci náboženských slavností slavených v polském jazyce. Mimo tyto časově, prostorově i významově jasně rozpoznatelné situace se polština prakticky nepoužívá, výjimku tvoří jen velmi

malé procento osob, včetně těch, kteří se hlásí k polské národnosti a polštinu používají jako jednoznačný a zřetelně rozpoznatelný nástroj deklarující a stvrzující jejich národní identitu (srov. Bogoczová 1997: 99-100).

Zajímavé zjištění nalezneme i podíváme-li se na situaci zaolziánských Poláků v okamžiku, kdy se ocitnou na území Polska. Podle výsledků anketového šetření provedeného Irenou Bogoczovou (Bogoczová 1993) má téměř každý určité potíže s vlastním vyjadřováním. V Polsku se hodnotí jazykový projev Zaolziánců jako mírně archaický, přehnaně spisovný. Češi zase registrují v češtině především starší generace jiný přízvuk než iniciálový. (Bogoczová 1997: 101)

Být Polákem na Zaolziu neznamena mluvit vždy a za všech okolností polsky. Jistě, polština je preferovaným jazykem, alespoň při oficiálních příležitostech, kdy se Stonavané scházejí jakožto Poláci. Při těchto setkáních, nejčastěji organizovaných místním sdružením Polského kulturně-osvětového svazu (PZKO) zaznívá polština především jako jazyk oficiální promluvy, v běžné konverzaci pak už méně často. Nedorozumění, ke kterým občas na takovýchto akcích dochází (díky nestejně úrovni znalosti polštiny ze strany jednotlivých mluvčích) na sebe berou i komickou podobu. Následující scéna se odehrála během masopustního plesu ve Stonavě, když jsem sděloval u baru objednávku:

- Wódkę, proszę	- Vodku prosím
- Finską albo obyczajną?	- Finskou nebo obyczajnom (obyčejnou - nář.)
- Zwykłom	- Zwykłom (obyčejnou - polsky)
- Finskom?	- Finskou?
- Zwykłom	- Obyčejnou

Následně barman nalil vodku finskou

Situace, kdy osoby hlásící se k polské národnosti nedostatečně ovládají národní jazyk (díky složité národnostní situaci je dobré odlišovat národní jazyk a mateřský jazyk) není ve Stonavě nijak neobvyklá. Stejně tak nemůžeme paušalizovat tvrzení, že k dobré znalosti jazyka vede navštěvování škol s polským (ale i s českým a do roku 1945 rovněž s německým) vyučovacím jazykem. Rodiče stojící před rozhodnutím, do které ze škol dítě poslat, jsou mnohdy vedeni jinými motivy, než snahou o zprostředkování vzdělání v jejich národním jazyce. Vedle sebe stojí dvě, často protichůdné volby. Jednak snaha, aby se dětem dostalo vzdělání v národním jazyce rodičů, ale stejně často je volenou strategií (tj. od r. 1918, který vymezuje časovou hranici mého výzkumu) i ta, která dává dětem (a občas i rodičům) možnost uspět na trhu práce. Následující ukázka je z rozhovoru pojednávajícího o způsobu volby národního školství v letech 1920 - 1938:

Je fakt, že tam, kde Češi byli ve vedení nějakého dolu, třeba, nebo tam kde měli nějaký vliv, tak tam Poláci nebyli přijímáni do práce nebo byli dokonce vyhazováni z práce.

Normální věcí bylo, že ředitel české školy, který sem byl dosazený a měl za úkol tady založit českou školu a agitovat, což je normální bo tu bylo jenom pár děcek českých, v soukromém domě začínali učit a tak, no tak obcházel třeba nezaměstnané a „jestli pošleš děcka do české školy, tak já ti seženu zaměstnání“, to byl normální postup. To ještě někteří v mém věku si to pamatují ještě. /.../. Tady bydlel nějaký Krebsa a jeho dcera si vzala za manžela Pieczonku. A ten jako svobodný získal práci po I.sv.válce u dráhy, to byla manuální práce. A teď, byli Poláci, to byla polská rodina, no a ztratit takovou práci, víte, to byl problém, protože měli zajištěné živobytí. A co teď? Měl tři syny. /.../. Nejstaršímu dal jméno, pokřtil ho František, tomu prostřednímu dal křestní jméno Emil a tomu nejmladšímu Eugeniusz - Evžen. A on to vyřešil aby nikdo nemoh' a aby měl určité opření a zastání u Němců ... a Němci měli především silné zastoupení ve vedení šachet, podniků a podobně /.../. A ten Pieczonka to vyřešil takovým stylem, že toho nejstaršího syna poslal do české školy, toho nejstaršího ... ten vychodil tady polskou základní školu pět let a poslal ho potom do gymnázia /.../. Toho prostředního /.../ poslal do německé Bürgerschüle ve Stonavě. A u každého to měl vyřešené, protože když někdo něco, tak vždycky mohl: „Co chcete, já posílám syna do české školy nebo do německé školy, ... měli by ste mi pomoci, ne?“ /.../ A to byste se divil, jaký to má vliv. /.../

Je evidentní, že pokud jsou motivy volby národního školství takto různorodé a pokud je na Těšínsku hlavním nástrojem komunikace místní nářečí (a hned po něm čeština), schopnost domluvit se v polštině u starších generací klesá (pokud ovšem vůbec kdy byla).

Jestli chcete mluvit po naszymu nebo polsky, tak mluďte jak chcete.

No lepší po našem, bo polsky, to já bych si musel vzpomínat slova.

•IV. Střídání, interakce, pohraničí

Jak vyplývá ze sociolingvistických výzkumů (Bogoczová 1993), schopnost střídat jazykové kódy je vlastní i nejmladší generaci. To však neznamená, že by úroveň zvládnutí všech tří jazyků - češtiny, polštiny a nářečí - byla stejná. Znalost polštiny je omezena především díky omezeným, krátkodobým a nepravidelným kontaktům s Polskem (Bogocz 1997: 55). Jisti si nejsou mladí Zaolžáci ani v českém jazykovém prostředí (Bogocz 1997: 56). Je to právě nářečí, nekodifikované a pružně reagující na okolní podněty, které nabízí mluvčím jednak pocit vzájemné sounáležitosti a příslušnosti k regionu, jednak nářečí již svou pozicí na hranici dvou normativních jazyků ztělesňuje postavení regionu „na hranici“. Vztah k nářečí je zde mnohem silnější než vztah k literárnímu jazyku, mluvit nářečím nestigmatizuje, ale naopak dokládá kulturní kompetenci mluvčího. Přes veškerou „mnohojazyčnost“ (anebo možná právě díky ní) zůstává primárním jazykovým kódem místního obyvatelstva nářečí (Bogoczová 1997: 85).

V pohraničních oblastech přistupují k obecným jazykovým jevům (např. unifikace deklinačních typů, univerbizace, intelektualizace či ekonomičnost vyjadřování) i jevy specifické, které na monolingvním území nenajdeme. Jedná se především o střídání jednotlivých jazykových kódů, jazykovou interferenci, asimilaci a hybridizaci. Mluvčí tedy musí ovládat větší počet kódů a v dané komunikační situaci volit ten nejvhodnější. (Bogoczová 1997: 99)

Řekli jsme, že těšínské nářečí představuje nejrozšířenější jazykový kód. To ovšem neznamená, že je pro jeho uživatele jazykovým kódem jediným. To, zda se mluvčí rozhodne použít obecnou či spisovnou polštinu nebo češtinu, či zda použije nářečí, je dáno především situačním kontextem dané promluvy. Následující úryvek rozhovoru ukazuje různé komunikační strategie, které mluvčí na Těšínsku mohou volit v závislosti na společenském prostředí, intenci komunikovaného sdělení a vlastní biografické situaci.

Rozhovor začíná povídáním o rodičích informátora:

Takže předky ve Stonavě mám ze strany otce, matka, ta pochází z Karviné. Otec se narodil svým rodičům jako třetí dítě v 41 roce, to znamená ve válečných letech. Narodil se v době, kdy jeho sestry již měly více jak 15 let, byl výrazně mladší a rodiče mého tatínka: maminka byla v domácnosti, což v té době nebylo nic neobvyklého, jeho otec byl zaměstnancem Československých státních drah, v té době, takže byl vlastně státním zaměstnancem, s tím, že rodiče od otce, a to je právě tak komplikovaná záležitost v souvislosti s tím, že do doby, kdy se otec narodil, tak pokud dobře vím, tak ze strany matky to byli Poláci, alespoň ta větev směřovala k polské linii, ze strany otce od mého tatínka víceméně také, spíš teda to bylo více méně polské, co se týče národnosti. Nicméně paradoxní je, že sestry od mého otce chodily do českých škol a teprve po anexi Těšínska Poláky tak začaly chodit, rok byly myslím, v tom období, byly v polské škole, ale pokud vím dobře, tak po příchodu Němců přijaly v podstatě tu kategorii, tuším, že to byla dvojka, jak se tehdy označovaly občané té druhé kategorie, takže vlastně byly vlastníky v té době ..., nevím nakolik byly přímo určeny Německé říši jako takové, ale vím, že to označení kategorie 2 bylo rozlišení mezi polskou národností nebo polskou příslušností, českou a tou čistě říšskou, tou německou, čili něco mezi tím.

Takže to byla situace, do které se otec narodil, po válce nicméně to měli komplikované, protože tady ve Stonavě ta situace byla v podstatě dosti složitá, takže oni byli vysídleni z toho domu, ve kterém byli, paradoxně jenom o pár domů dál a nevím jak dlouho byli teda vysídleni, prostě byli zbaveni toho majetku, byli zbaveni toho domu a vrátili se zpátky, přesně nevím, ale určitě to bylo několik měsíců, možná i rok, než se ta situace svým způsobem stabilizovala a v podstatě se vrátili zpět do toho domku, který vlastně otec mého otce vystavěl, vlastně už v těch 20 letech, jak se oženil.

Takže otec chodil do české školy /.../ do základní školy tady ve Stonavě.

/.../

Matka, ta se přistěhovala, takže Tam to bylo také složitě, ale, co se týče národnosti, ale to už je trošičku jiná oblast, protože byla z té Karviné.

Vy jste mluvil o rodičích matky, že to byli Poláci.

Když budu hovořit o mém otci a jeho rodičích, tak tam, co se týká jeho matky, tak tam, snad s 90% pravděpodobností, na 90% si myslím, že matka byla Polka a, že tam celá ta větev jejich rodičů byli Poláci, ale tady z Těšínska. Co se týče otce, tak v podstatě tam si, u otce mého otce, tam si nejsem zcela jist, jestli tam nebylo trochu i té české krve, německé krve, ono se to tak náěk míchalo. Snad dokonce i částečně tam byla německá krev, byla teda u matky mého otce.

Co se týče matky, tam to bylo jednoduché, otec byl Němec, maminka mojí maminky byla napůl, ze strany svého otce, polského a německého, či tam to bylo spíš německého původu. Ale matka také chodila do české školy.

Jak jste se mezi sebou doma bavili? Česky nebo polsky nebo...?

Rodiče mezi sebou mluvili po našymu, s náma hovořili česky, nicméně po našymu umím, protože já jsem se sousedy normálně mluvil a občas jsme i v rodině ..., v širší rodině mluvili po našymu. Ale polsky otec neumí ani matka neumí /.../

A otec chodil do české školy?

Do české školy.

A maminka?

Maminka taky česká škola.

Následující řádky odkazují už k vlastní zkušenosti informátora:

A byla třeba nějaká rivalita mezi českou školou a polskou školou?

Polská škola byla vždycky menší, takže ... možná nějaké ty turnaje, sportovní soutěže, trošku. Ale přeci jen v těch 80. letech ta česká škola byla výrazně větší a ta polská škola byla výrazně menší, takže ..

To vypadá, jako by vůbec nestála za zmínku (smích)

To jsem neřek, to jsem neřek, spíš že si to vůbec nevybavuju, asi to nebyly nějak intenzivní zážitky. Mě to nějak ani nepřišlo, protože kamarády jsem měl, to byli i Poláci.

Jo, takový ty klukovský partičky ...

No, tak jak jsem hrál ten fotbal, i tak jak jsme se scházivali, mimo teda závodní fotbal, tak jsme se sešli na plácku a jsem věděl, kdo chodí do polský školy.

/.../

A mezi sebou jste se bavili jak?

(smích) Asi obojím způsobem, buď česky, s těmi kluky, nebo po našem.

No to by mě zajímala taková ta modelová situace, když člověk někoho uvidí a chce se s ním dát do řeči, tak tedy k němu přijde a spustí. Ale jak? Česky, polsky, po našymu?

Asi to je individuální, pokud jsem věděl, že ten kluk je Polák, tak jsem začal po našem, když jsem to nevěděl, tak jsem začínal česky. To byl můj případ.

No to by mě docela zajímalo, to je můj problém totiž, já když přijdu do obchodu, tak nevím, jestli mám spustit česky nebo polsky, já po našymu neumím, rozumět, to je jiná věc. A tak by mě právě zajímalo, jak to máte vy?

No, když máte konkrétně na mysli obchod, tak se musím přiznat, že ještě před nějakým časem jsem více, když jsem teda chodil tu do těch obchodů /.../ začínal po našem, s tím, že dneska bych už mluvil česky, jo. Po našem už mluvím jenom s pár lidma, doslova s pár lidma, které znám, staršíma lidma, které znám z dětství, prostě ty paní sousedky.

A čím to je? Je to dáno nějakým zvykem ..?

Možná je to dáno také tím, že ten okruh lidí, se kterým se dnes dennodenně setkávám v podstatě po našem nemluví.

To myslíte ten okruh lidí třeba v práci...

Práce ...

Nemluvíte tady o tom okruhu lidí tady ve Stonavě?

Ne. Myslím práce, to společenství věřících ze kterého jsem, jo?, prostě .. takže možná je to dáno tím. Ale to neznamená, že s pár lidma nemohu mluvit. Kamarádi jsou tady Poláci, takže většinou po našymu tady s nima mluvím.

Střídavému používání češtiny - polštiny - nářečí jedním mluvčím v závislosti na situačním kontextu tedy v pohraničí musíme rozumět podobným způsobem, jakým rozumíme střídání funkčně-kontextových variet v prostředí monolingvním. I zde kvalita jazyka a stupeň jazykových znalostí variiuje v závislosti na tématu konkrétního rozhovoru." Nářečí stonavští Poláci používají především ke komentování každodenních situací, čeština pak nastupuje především v situaci, kdy je v rozhovoru probíráno téma odbornější, pro něž mluvčí nezná příslušné termíny v nářečí a ani v polštině (právě odborné pojmosloví, které dříve dodávala němčina, se stává největší zásobárnou českých slov pronikajících do těšínského nářečí) (Bogoczová 1997: 101).

Stupeň jazykových znalostí ovlivňuje a podmiňuje i volbu určitého jazyka i jeho aktivní užití v jazykově komunikačních situacích. Orientace na určitý jazyk má rovněž vliv na sféru jazykového vědomí, podílí se na jeho dotváření či procesech, které je modifikují. Spolu s výraznou národnostní promíšeností zkoumaného prostředí včetně rodinného zázemí působí toto zaměření dost podstatně i na vědomí jazykové sounáležitosti, tedy i na vědomí mateřského jazyka. (Sokolová 1997: 78) Právě v souvislosti s mateřským jazykem se setkáváme v pohraničí s obtížnou situací. Komunikační kód v rodinách nemusí představovat normativní jazyk a může se lišit jak od vzdělávacího jazyka tak od dominantního jazyka obyvaného regionu. Volba esoterického komunikačního kódu může být v pohraničí ovlivněna i jinými motivy, než představuje snaha o nejsnadnější vzájemné dorozumění: nemluvit česky v polských rodinách na Těšínsku tak představuje i obranný mechanismus proti asimilaci (srov. Rusek 1997: 84).

Tato situace, kdy je volba komunikačního kódu podřízena kontextu dané situace a společenství adresátů zamýšleného sdělení, představuje možnost utvoření specifických, vzájemně oddělených skupin, jejichž hranice jsou určeny jednak užívaným komunikačním kódem, jednak obsahem realizovaných promluv. Jinými slovy, opakující se - a tedy de facto stále - komunikační situace zakládají stálou komunikační skupinu. (Bogocz 1998: 40; odkazuje na Krčmová, M. 1990: 92nn.) V našem případě jsou tyto komunikační skupiny tvořeny rodinami, třídními či pracovními kolektivy, popř. skupinami přátel.

Právě v pohraničních oblastech mnohem výrazněji než kde jinde vystupují na povrch problémy týkající se jazykové kompetence. Tu si pro lepší porozumění můžeme rozdělit na:

- a) komunikační kompetenci, čili znalost odpovídajícího zacházení s jazykem, znalost toho, co je v daném jazyce v konkrétním situačním kontextu společensky akceptovatelné;
- b) komunikační dispozici, tedy komunikační návyky, komunikační strategie atd. (Bogocz 1998: 41)

Reálné komunikační situace vytvářejí modelový systém verbální komunikace, neboli souhrn komunikačních situací, které se obměňují prostřednictvím použitého kódu, uspořádání interlokátorů, typ jejich vzájemného kontaktu a díky situačnímu kontextu. (Bogocz 1998: 42)

Uvažujeme-li o jazykové kompetenci, pak musíme rozlišovat zvláště:

- a) jazykovou produkci a
- b) jazykovou recepci

V případě komunikační kompetence to pak znamená brát v úvahu:

- a) esoterický kód (komunikaci v rodině, komunikaci mezi přáteli a typy intimní komunikace, jako je modlitba nebo oslovování zvířat)
- b) exoterický kód (formální i neformální komunikaci)

Oproti Bogoczové (1998: 50, 70-78), která se jazykovou kompetencí polské mládeže na Těšínsku zabývala v obšírné anketě, se však nedomnívám, že by tato komunikační kompetence přímo ústila v národní nebo etnické vědomí. Vazba mezi rodiči provedenou volbou školy s příslušným vyučovacím jazykem a následnou deklarací národnosti ze strany dítěte tady jistě existuje, ale ne vždy je takto bezproblémově samozřejmá a rozhodně nikdy to není to jediné, co (před)určuje ztotožnění se dítěte s vybranou národnostní skupinou. Při interpretaci zmiňovaného výzkumu musíme mít na paměti, že Bogoczová prováděla svůj výzkum v 90. letech 20. století a jeho závěry platí pouze pro tuto jednu generaci mládeže.

•V. Veřejná promluva

Posledním jevem, o němž bych se chtěl v souvislosti tohoto textu zmínit, je podoba a obsah veřejné promluvy. V této souvislosti lze rozlišit následující roviny:

- rovinu volby komunikačního kódu;
- rovinu kontextu analyzované promluvy;

- rovinu obsahové stránky veřejné promluvy.

S ohledem na téma tohoto textu: sociální diverzifikaci prostřednictvím volby komunikačního kódu, můžeme každou z uvedených rovin podrobit analýze pod zorným úhlem následujících dvou kritérií:

- koho veřejná promluva sjednocuje (následně pak můžeme pokračovat, jaké že to společenství vzniká) a
- koho veřejná promluva vylučuje (a vzniká-li tímto vyloučením nějaká skupina, která by sama sebe vnímala jako skupinu vyloučených).

Nesdílím výhradu některých sociologů vůči etnometodologům, jejichž „obsedantním zájmem je zkoumání toho, co fenomenologie učinila zjevným“ (Petrušek 1988: 509) - skutečnost, že jazyk konstruuje a reprodukuje realitu každodenního života, tedy že konkrétní promluva vede k reprodukci sociálního řádu. Právě v jednotlivých rozhovorech jsou jeho účastníci neustále konfrontováni se vzájemnou sociální pozicí a každý prvek komunikace je, obzvláště jednání se o komunikaci výzkumníka a informátora, všemi zainteresovanými podrobně analyzován. Tyto rozhovory nejsou prosty oboustranně sdíleného podezření a ostražitosti vůči svému protějšku a na jejich průběhu se odvíjí nejenom to, co se výzkumník dozví či nedozví, ale i to, jaký otisk po sobě výzkumník ve zvoleném terénu zanechá: co vytyčí jako nová téma.

Současné užívání češtiny a polštiny:

Jde o specifický případ politické promluvy. Jako příklad si uvedeme

- 1) slavnostní akademii při otevření rekonstruovaného stonavského Domu PZKO ze dne 16. května 1999 a
- 2) událost předávání titulu Vesnice kraje roku 2000 - vyvrcholení krajského kola celostátní soutěže Vesnice roku organizované Ministerstvem pro místní rozvoj. Stonava krajské kolo vyhrála, na celostátní úrovni pak obsadila 2. - 3. místo.

Dům PZKO, ve kterém se obě analyzované promluvy odehrávaly, představuje tradiční místo setkávání Stonavanů a je jedním z center společenského života v obci. Tyto prostory jsou tradičně spjaty s kulturními a politickými aktivitami stonavských Poláků, přesto se zde konají i akce pořádané spolky, které nejsou vysloveně národnostně orientovány. Samotná budova je ostatně od roku 1945 majetkem obce, která také platila celou její rekonstrukci, místní sdružení PZKO ji má pak pronajatou za symbolickou částku. Všechny tyto skutečnosti navozují představu, že Stonavané vnímají obě akce jako celoobecní. Ráz celoobecní slavnosti navíc podtrhuje stonavská vlajka visící nad pódiem, aktivní vystoupení dětí z české i polské školy a v neposlední řadě právě skutečnost dvojazyčného moderování obou slavností.

Obě slavnosti střídavě uváděli muž hovořící česky a žena hovořící polsky. Oba moderátoři na sebe vzájemně navazovali, takže promluva v češtině nebyla překládána do polštiny a obráceně. Celý výstup navozoval dojem, že Češi (resp. obyvatelé Stonavy, jejichž primárním komunikačním kódem je čeština) a Poláci (tedy ti, kteří mluví především polsky), si navzájem bez větších potíží rozumějí.

Kdybychom obě události chtěli analyzovat pouze na jazykové rovině, pak bychom obě akce museli označit v lepším případě za zbožné přání či jakýsi magický performativní akt mající za úkol vytvořit vzájemně kompatibilní jazykovou kompetenci Stonavanů, nebo, v horším případě, za zdařilou kamufláž, Potěmkinovu vesnici předváděnou krajským úředníkům účastnících se oslav k udělení titulu Vesnice kraje.

Pokud odhlédneme od formy promluvy obou moderátorů (češtiny nebo polštiny) a vezmeme-li v úvahu její obsah, zjistíme, že vyrýsované jazykové rozrůznění účastníků oslav (potažmo všech Stonavanů) vlastně pouze slouží k jejich sjednocení. To, co sjednocuje, totiž není znalost jazyka, ale rozpoznání a ztotožnění se s ústředním naratickým motivem obou slavností. Touto ústřední narací je od 90. let 20. století příběh o tom, která Stonava, obec odsouzená k zániku, byla díky chrabrosti místního zastupitelstva probuzena k životu. Obrat „jako Fénix z popela“ se ostatně objevuje i v analyzované promluvě. Jednotlivá témata obou těchto promluv představují:

- představení Stonavy jako starodávné obce (první zmínka z r. 1388)
- etymologie názvu Stonava
- důlní činnost a důlní škody
- úsilí zastupitelstva o záchranu obce.

Pro tuto tematizaci toho, co je vzpomnutí hodné, je charakteristické, že je vynecháno období let 1919 - 1938, které se vyznačovalo přísným oddělením českého a polského kulturně-politického života, období roku 1938, kdy byla Stonava součástí Polska a čeští úředníci a aktivní činitelé českého národního života byli nuceni Stonavu opustit. Opominutí období II. světové války lze vysvětlit tím, že příběh společného utrpení obyvatel Stonavy, který je v této souvislosti vyprávěn, zakládá skupinu, která je vymezena vůči jinému druhému, než je ten, vůči němuž se utváří aktuální obecní pospolitost.

•VI. Závěr

Vrátíme-li se zpět k úvodní úvaze sledující úlohu jazyka při utváření sociální diverzifikace, můžeme se pokusit shrnout výše uvedené následovně.

Úvaha o jazyce jako o produktu sociální diverzifikace nás přivádí ke konstatování, že Stonavané hovořící v různých komunikačních (a tedy i sociálních kontextech) česky, polsky nebo nářečím, se vztahují k různým specifickým ideovým zakotvením kultury, kterou vnímají jako svůj referenční rámec. Tato skutečnost je demonstrovatelná jednak explicitně na případu veřejné promluvy, kdy použití polštiny poukazuje jak k vědomí vlastních etnických kořenů, tak k politickým požadavkům vznášeným těmito mluvčími. Zároveň lze poukázat na implicitní očekávání stojící v pozadí každé jazykové promluvy, v našem případě na skutečnost předpokládané shody adresáta a adresanta jazykové promluvy týkající se specifického předdefinování referenčního rámce této promluvy (viz např. používání obrátů „polský rok" nebo „hajzd czeski" ve vzpomínkových vyprávěních). Do značné míry se tedy jedná o jazykový projev podmíněný interpretací historie, resp. porozumění soc. realitě, o projev, který je do velké míry reprodukován institucionálně.

Úvaha o jazyce jako o indexu sociální diverzifikace poukazuje na existenci více či méně autonomních a vzájemně propojených či izolovaných skupin ve Stonavě. Tyto skupiny můžeme identifikovat

- a) na základě délky pobytu vobci: starousedlíci versus nově příchozí, kdy mírou „starousedlictví" je jazyková kompetence a performance, tedy schopnost porozumět a aktivně použít místní nářečí;
- b) na základě národnostní identifikace, která je dnes nejčastějším důvodem volby polského národnostního školství.

A konečně, v případě jazyka jako nástroje sociální diverzifikace musíme brát v úvahu, že jazyk zde vystupuje jako konstitutivní prvek společenství, jehož prostřednictvím je utvářeno dynamické společenství Stonavanů. Střídání jazykových kódů dle kontextu odkazuje vědomí existence těchto skupin, stejně jako ke sjednocování na rovině významu při současném užívání dvou jazykových kódů (případ veřejné promluvy)

Pokud tedy uvažujeme o jazyce jako nástroji sociální diverzifikace, neznamená to automaticky, že toto jazykové rozrůznění vede i k rozrůznění obsahovému. Často se sice stává, a to je i případ Stonavy, že interpretace určitých událostí jsou těsně spjaty s komunikačním kódem, v němž je o těchto událostech referováno - takže snad můžeme uvažovat o jakýchsi pospolitostech sdíleného jazyka, ale stejně tak jsme svědky situace, kdy faktické rozdělení obecního společenství do těchto pospolitostí sdíleného jazyka a komunikačních skupin je přemostěno obecně akceptovaným obsahem veřejné promluvy. Existující jazyková diference Stonavanů pak v těchto veřejných promluvách v podstatě slouží jenom k podtržení a zvýraznění závažnosti těchto promluv a ke sjednocení, k němuž jejich prostřednictvím dochází.

Literatura:

Basara, Jan: Słownictwo polskich gwar na Śląsku na terenie Czechosłowacji, Wrocław 1975.

Bělič, Jaromír: Nástin české dialektologie. Praha 1972.

Bělič, Jaromír: O jazykové příslušnosti nářečí na Těšínsku. In: Naše řeč. 1975, s. 205 - 210.

Bogocz, Irena: Świadomość i kompetencja językowa najmłodszej generacji Polaków na Zaolziu, Ostrava, Ostravská univerzita - Filozofická fakulta 1998.

Bogoczová, Irena: Jazyková komunikace mládeže na dvojazyčném území českého Těšínska. Zpráva o dotazníkovém průzkumu. Ostrava 1993.

Bogoczová, Irena: Jazyk a jeho dynamika, in: Polská národní menšina na Těšínsku v České republice (1920 - 1995), Kadłubiec, Karol Daniel (ed.), Ostrava, Filozofická fakulta Ostravské univerzity 1997.

Bystroń, Jan: O mowie polskiej na szczeczu Stonawki i Łuczyny w Księstwie Cieszyńskim, Kraków 1885.

Černý, Jiří: Dějiny lingvistiky, Olomouc, Votobia 1996.

Gerlich, M. - Kadłubiec, Karol Daniel: Zaolzie. Studia i materiały z dziejów społeczności polskiej w Czecho-Słowacji. Katowice 1992.

Jasiński, Zenon: Školství. In: Polská národní menšina na Těšínsku v České republice (1920 - 1995), Kadłubiec, Karol Daniel (ed.), Ostrava, Filozofická fakulta Ostravské univerzity 1997.

Kadłubiec, Karol Daniel: Uwarunkowanie cieszyńskiej kultury ludowej. Czeski Cieszyn 1987.

Kadłubiec, Karol Daniel: Z dziejów polszczyzny cieszyńskiej. In: Prace Filologiczne, XXXVII, Warszawa 1992, s. 447 - 456.

Kadłubiec, Daniel: Cieszyńsko-zaolziańska polszczyzna. Katowice 1994.

Kajfosz, Jan: Językowy obraz świata w etnokulturze Śląska Cieszyńskiego. PROprint, Czeski Cieszyn 2001.

Kłosek, Eugeniusz: Mowa jako wzakaźnik przynależności regionalnej i społecznej na Górnym Śląsku. In: Acta Univesitatis Wratislaviensis, No 1385, Wrocław 1992, s. 47 - 57.

Mathesius, Vilém: U základů pražské jazykovědné školy. In: Vachek, Josef (ed.). Praha, Academia 1970.

Matyskova, Zofia: Jan Kubisz nauczyciel i bard ziemi Cieszyńskiej. In: Universitatis Ostraviensis, Acta Facultatis Philosophicae - Plonica 1997, Ostrava, Ostravská univerzita 1997, s. 115 - 119.

Nowakowska-Kempna, I.: Śląsk w badaniach językoznawczych: badanie pogranicza językowo-kulturowego. Katowice 1993.

Petrusek, Miloslav: Jazyk v západních sociologických teoriích. In: Sociologický časopis, č. 54, 1988, s. 497-517.

Raclavská, Jana: Język polski na Śląsku Cieszyńskim w XIX wieku. (Polský jazyk na Těšínsku v 19.století), Spisy Filozofické fakulty Ostravské univerzity 111/98, Ostrava 1998.

Raclavská, Jana: Historia języka polskiego na Śląsku Cieszyńskim do roku 1848. Ostrava, Ostravská univerzita - Filozofická fakulta 2001.

Rusek, Halina: Kulturowe wzory życia polskich rodzin na Zaolziu a asymilacja. Studium socjologiczne. Katowice, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego 1997.

Sokolová, Gabriela: Problematika národně jazykové orientace obyvatel Těšínska. In: Sokolová, Gabriela - Hernová, Šárka - Šrajeroová Olga: Češi, Slováci a Poláci na Těšínsku a jejich vzájemné vztahy, Šenov u Ostravy, Tilia 1997.

Téma, Bedřich: Mluva hutníků na Bohumínsku a Karvinsku. Praha, SPN 1958.

Téma, Bedřich: Mluva studentů východního Těšínska, Acta universitatis palackianae Olomouciensis, Facultas Philosophica 30, Philologica XVII, 1965.

Tento text představuje dílčí výstup projektu Paměť identity - identita paměti. Stonava na Těšínsku realizovaného Výzkumným centrem vývoje osobnosti a etnicity Fakulty humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze. Za kritické přečtení textu děkuji Josefu Kandertovi a Báře Spalové.

Pokud nebude v textu uvedeno jinak, vždy když hovořím o Těšínsku, uvažuji o jeho dnešní české části.

Viz např. práce Malinowski, Lucyjan: Zarys życia ludowego na Śląsku, Warszawa 1877; nebo Sláma, František: Vlastenecké putování po Slezsku, Praha 1885.

Jeden z posledních výstupů těchto výzkumů představuje série Těšínsko: Stolařík, Ivo: Těšínsko. 1. díl. Přírodní prostředí, dějiny, obyvatelstvo, nářečí, zaměstnání. Český Těšín, Muzeum Těšínska, Rožnov pod Radhoštěm, Valašské muzeum v přírodě, Šenov u Ostravy, Tilia 1997; Tomolová, Věra: Těšínsko. 2. díl. Obydlí, oděv. Český Těšín, Muzeum Těšínska, Rožnov pod Radhoštěm, Valašské muzeum v přírodě, Šenov u Ostravy, Tilia 2000; Štika, Jaroslav: Těšínsko. 3. díl. Rodina a obec, obyčej, lidové léčitelství. Český Těšín, Muzeum Těšínska, Rožnov pod Radhoštěm, Valašské muzeum v přírodě, Šenov u Ostravy, Tilia 2001.

Stolařík, Ivo: Hrčava. Ostrava, Krajské nakladatelství 1958.

Uvedme alespoň výzkum Bedřicha Těmy prováděný v rozmezí let 1949 - 1959 (Téma 1965). Dále se jedná především o výzkumy prováděné v letech 1967, 1973 a 1983 v okresech Karviná a Frýdek-Místek (do prvního z nich byl ještě zahrnut okres Ostrava). Výsledky jsou publikované ve Slezském sborníku a dále v práci Závěrečná zpráva z výzkumu soudobých národnostních vztahů na Ostravsku, Opava 1972, dále pak v Průmyslové oblasti sv. 6 a 7, Opava, 1978, 1980. Tabulkové zpracování je publikováno jako Tabulkové přehledy k současným interetnickým vztahům na Ostravsku a k národnostní struktuře ČSSR, Opava 1978 a 1980. Soubornou publikaci shrnující výše uvedené poznatky představuje Sokolová, Gabriela (ed.): Soudobé tendence vývoje národností v ČSSR. Praha, Academia 1987. Na novější literaturu odkazují přímo v textu.

Obec nacházející se v pomyslném trojúhelníku mezi městy Karviná, Český Těšín a Havířov, necelé dva kilometry od česko-polské státní hranice. Pro bližší informace viz www.stonava.cz.

Pojmu komunikační kód užívám synonymicky k pojmu jazyk. Jeho širší definice jako jakéhokoli nositele určitého sdělení mi v rámci tohoto textu nepřipadá adekvátní.

Snad nejzávažnější se týká toho, že historizací motivů konkrétního jednání opouštíme problém specifičnosti aktuální jazykové praxe v kontextu současných makrostrukturálních i mikrostrukturálních tlaků a vazeb, které ve studovaném jazykovém společenství zrovna působí.

Důvodem je jednak fakt, že v rámci realizovaného výzkumu pracuji s diachronní perspektivou, a za druhé skutečnost, že jakmile začnou aktéři konkrétního sociálního dění legitimizovat své jednání odkazem na minulost, nezbyvá nám, než tyto jejich argumenty prozkoumat.

Jako stručný, leč obsažný přehled dějin celého českého Slezska poslouží stať stručně nadepsaná Slezsko a publikovaná v letech 1990 a 1991 Františkem Chocholatým na stránkách časopisu Střední Evropa. Revue pro středoevropskou kulturu a politiku. K užší problematice Těšínska odkazují především na Nástin dějin Těšínska. Ostrava - Praha 1992. K historii Těšínska v 19. století např. Grobelný, Andělín: Češi a Poláci ve Slezsku v letech 1848 - 1867, Ostrava, Krajské nakladatelství 1958. K historii Těšínska ve 20. století viz především Gawrecki, Dan: Politické a národnostní poměry v těšínském Slezsku 1918 - 1938, Studie o Těšínsku, č. 15, Český Těšín, Muzeum Těšínska 1999; Siwek, Tateusz; Zahradnik, Stanislav; Szymeczek, Josef: Polská národní menšina v Československu 1945-1954. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2001.

V paměti Stonavanů se v této souvislosti nejčastěji objevují vzpomínky na nátlak úřadů, aby rodiče umísťovali své děti do českých škol. O postavení polského školství v Československu viz Jasiński, Zenon: Školství. In: Polská národní menšina na Těšínsku v České republice (1920 - 1995), Kadłubiec, Karol Daniel (ed.), Ostrava, Filozofická fakulta Ostravské univerzity 1997.

Borek, Henryk: Periodyzacja dziejów polszczyzny na Śląsku, in: Studia Śląskie XLII, 1983.

Labocho, Janina: Opowiadania ludowe ze Śląska Cieszyńskiego w świetle pragmatolingwistyki tekstu, Kraków 1990, s. 13. Zatímco Borek se zabývá vlivy polštiny na lokální nářečí a jeho periodizace tak kopíruje vývoj samotné polštiny, Labochová staví především na analýze lidových vyprávění.

O rostoucím vlivu češtiny na těšínské nářečí, resp. na jeho jihozápadní část, se zmiňuje už Nitsch, K. (1911) *Mowa ludu polskiego*, Kraków, s. 91.

Ostatně protestantismus, resp. evangelické školství na Těšínsku, se výrazně podílel na národní emancipaci místního obyvatelstva o sto let pozdější. Není náhodou, že první přední činovníci polského národního hnutí se na Těšínsku rekrutovali z řad studentů těšínského evangelického gymnázia: namátkově uvedme alespoň zakladatele prvního tajného sebevzdělávacího spolku z roku 1842 *Złączenie Polskie* (Polské sjednocení) Pawła Stalmacha a Andrzeje Cinciała (Raclavská 1998: 14) nebo těšínského básníka a buditele Jana Kubisza (Matyskova 1997: 115).

Muthman, Jan (1716) *Wierność Bogu y cesarzowi czasu powietrza orowego, należąca á pokazána Janá Muthmána słuęę Ewanieliecy przy kościele Jezusowym przed Cieszynem*. Brzeg.

Na Těšínsku tak nacházíme nářeční prvky i prvky ze staropolštiny jak ve fonetice, flexi i lexice. (Kadłubiec, Milerski, 2001: 23)

Fabri, Andrzej (1716) *Celaryus Polski, Oder nach der methode des Leteinischen Libri Memorialis Celarii, Vorteilhaftig eingerichtetes Polnisch- und Deutsches Wörter-Buch*.

Prawdziwa Jedzina do Nieba z Pisma Swientego dokazana Droga, autoři: pastor Samuela Ludwika Zasadiuse a katoličtí kněží Jan Judasz Hackenberger z Těšína, Jerzi Bajtko z Jablunkova, František Knöbel z Ratiboře.

Především jeho *Pieśni ludowe o założeniu kościoła ewangelickiego przed Cieszynem*. Jakub Galacz je rovněž autorem nejstaršího selského památníku - kroniky zahrnující rozmezí let 1698-1717.

Jerzy Gajdzica (1777-1840): *Dla pamięci Narodu ludzkiego*.

„Pocházeli v přímé linii z těch rodů, které v době protireformace pořádaly domácí pobožnosti, které se s polským zpěvem a nad polskými knihami setkávaly v nedostupných končinách pro to, aby zachovaly věrnost víře a jazyku.“ (Kadłubiec, Milerski, 2001: 37)

Viz např. Herder, Johann Gottfried: *Auch eine Philosophie der Geschichte zur Bildung der Menschheit*, 1774. Herderovi není jazyk pouze zrcadlem historie, tedy v případě národního jazyka historie národní, ale je i výrazem národní mentality. Jazyk je tím, co bychom mohli označit jako organizující sílu národní kultury. Právě odtud po celé 19. stol. prýští onen zájem o jazyk jako hlavní etnoidentifikační činitel.

Do této logiky pak zapadá i prohlášení Jerzyho Cieńciały z Mistřovic, rolníka a prvního slovanského poslance z Těšínska v rakouské Říšské radě a Slezském sněmu v Opavě. Ten na vystoupení 6. září 1868 na Národní zábavě v Ropici mj. říká: *Na cóż się wszystkie te hałasy o wolności zdadzają, jak onój my, jak onój lud nasz nie uczuje? Na cóż wszystkie ta wolność, gdy polski chłop u nas musí ciągle niemieckim zasadam hołdować, niemieckie protokoły podpisywać, niemieckie wezwania czyli beszajdry odbierać, i w czysto niemieckich szkołach swoje polskie syny studiować?! Na cóż wszystkie ta wolność dla nas się przyda, gdy jesteśmy na każdym kroku, za to, że jesteśmy Polakami, upośledzonymi?* (Gwiazdka Cieszyńska, nr. 39, 1868, s. 329. Citováno dle Kadłubiec; Milerski 2001: 38)

Halina Rusek (1997: 82) k tomu dodává, že stejná situace je i na pravém, polském, břehu Olše.

V jazykovědném kontextu můžeme spolu s Běličem (1972: 19-20) hovořit o polsko - českém smíšeném pruhu. Pro diskusi etnografická hranice mezi českým a polským prostředím viz např. Bystroń, Jan: *Slovanský sborník III*, 173 nn.

Takto Bělič (1972: 10). S druhou půlí tohoto Běličova tvrzení, především pak s použitím adjektiva celonárodní, by v případě Těšínska bylo možno polemizovat, ale tato námitka se nám jeví v kontextu intence tohoto textu irelevantní.

Bogoczová se zde odvolává na Basara, Jan: *Słownictwo polskich gwar na Śląsku na terenie Czechosłowacji*, Wrocław, Bąk, 1975; *Mowa polska na Śląsku*, Wrocław 1974; Bystroń, Jan: *O mowie polskiej na szczeczu Stonawki i Łuczyny w Księstwie Cieszyńskim*, Kraków 1885; Lotko, E.: *Funkcje syntaktyczne bezokolicznika w gwarach zachodnocieszyńskich*, Warszawa, Ossolineum 1964; Nitsch, K.: *Dialekty polskie Śląska*, cz.1, wyd.2. Karaków 1939; Skulina, J.: *Ostravská mluva*, Ostrava 1979; Šembera, A.V.: *Základové dialektologie československé*. Vídeň 1864; Zaręba, A.: *Atlas językowy Śląska I-II.*, Kraków 1969, 1973; Zaręba, A.: *Gwara cieszyńska na tle dialektów śląskich*, in: *Kalendarz Śląski 1974*, s. 93-98. K podrobnější diskusi názorů jednotlivých jazykovedců viz Bogoczová (1997: 91-92). Pro doplnění snad ještě odkažme na Jaromíra Běliče (Bělič 1975).

Tuto skutečnost lze shodou okolností demonstrovat právě na etymologii názvu Stonava odvozeného od názvu řeky Stonávky: nabízí se vysvětlení od českého sténat či německého stöhnen stejného významu; dále pak od německého der Stein, čili Kamenice (takto např. Poprachová, Danuše: *Několik zamyšlení nad názvem obce Stonava*, in: *Stonava: 1388 - 1988*, MNV ve Stonavě 1988. Problém však je, že Stonávka není ani kamenitá řeka a ani neteče prudkým spádem, jak by se u sténajících, resp. šumějících řeky očekávalo. Nejvěrohodnější etymologií je mi tedy ta, kterou nabízí Milerski (Kadłubiec,

Milerski 2001: 196) odkazující ke staropolskému stonąc - stápět, zaplavovat. Podobně i Kadłubiec: „těšínské nářečí je nářečím polským se spoustou prvků staropolských, jak v oblasti gramatiky tak v oblasti slovní zásoby” (Kadłubiec, Milerski, 2001: 45).

Kłosek odkazuje na Kopeć, E.: Południowo-zachodnie kresy Rzeczypospolitej 1918 - 1939. Społeczne warunki integracji, Práce Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, Nr 435, Katowice 1981, s. 33.

Viz například verše Jana Kubisza v dnes již de facto mezi těšínskými Poláky zlidovělé básni Do Olzy! (Płyniesz Olzo): Ale ludzie w swoim życiu / Zmienili się bardzo: / Zwyczajami, wiarą przodków / Ledwie że nie gardzą. // I dąb z dębem na twym brzegu / Jak szumił tak szumi; / Lecz wnuk starą mowę dziadów / Ledwie że rozumie (Ale lidé ve svém životě / změnili se mnoho: / obyčejí, vírou předků / div že nepohrdnou. // I dub s dubem na tvém břehu / tak jak šuměl šumí; / ale vnuk již řeči dědů / sotva že rozumí.). Jan Kubisz (Ślązak): Niezapomnianka, Cieszyn 1882 - Do Olzy! (Płyniesz Olzo).

Wasserpolen: tohoto označení používali Němci jako označení pro všechny slezské Poláky. S tímto označením je spjat určitý stupeň pohrdání. J. Dobrovský tohoto označení užívá, když mluví o Polácích ve východním Prusku: „Auch das Wasserpolsche im Preussischen Littauen gehört hier” (Slovanka, Praha 1814, s. 174, citováno dle Bystron 1885: 3). Odkud se vzalo toto označení, těžko říci: Prasek, V. (1877) Čeština v Opavsku, s. 4 se domnívá, že se poprvé objevuje koncem 18. století. Nicméně Bystron (1885: 6) upozorňuje na skutečnost, že Jádám Gdácius použil tohoto označení ve svých kázáních mnohokrát, viz např. práce Ardens irae divinae ignis. To iest: Drugie kazanie pokutne o ogniu gniewu Bożego w te zawiachzone y trwógami pokłoczone czasy niemal po wszystkich przeciągach podołow ziemskich gorąjący w roku 1641 y 42 w Kościele Ojczystym miáne y odprawowiane. Toruń u Michała Karła. Autor se zde obrací ke svým čtenářům a píše: Cum primis plebes Wasser Polana superba / Libros volvat quos Musa Polana dedit. Čili: A především naši Wasser Poláci nadutí / Necht' nejprv' čtou polské autory s chutí. Označení Wasserpolači se objevuje i ve vědeckých studiích (Czörnig - etnografická mapa) nebo v učebnicích (E.Hannak).

Ve Stonavě se tato skutečnost projevuje ve struktuře obyvatel obce v okamžiku, kdy sem z vnitrozemí přicházejí noví pracovníci budovat hlubinné doly Důl 9. květen a Důl ČSM. Pro tyto pracovníky stejně jako pro budoucí horníky jsou v 50. letech vybudována dvě prostorově od sebe vzdálená sídliště: Hořany a Nový svět.

K problematice jazykové změny v souvislosti s migrací pracovních sil viz Sokolová a kol. 1997, dále pak Téma, Bedřich: Mluva hutníků na Bohumínsku a Karvinsku. Praha, SPN 1958.

Slovní hříčka, od „tutejszy” - místní (pol.) a „tu stela” - tady odtud (nář.). Domnívám se, že tento obrat v podstatě vystihuje jedno ze základních rozdělení obyvatel Stonavy: Někdo je tutejší tu s tela(člověk, hlásící se k polské národnosti, ale vědomý si své regionální příslušnosti) a někdo je „jenom” tu stela (člověk nepřisuzující samostatnou národnostní identifikaci až tak velké roli). Další dvě skupiny pak tvoří cizinci - lidé bydlící ve Stonavě pouze dočasně (zaměstnanci šachet s pracovní smlouvou na dobu určitou, brigádníci) nebo naturalizovaní cizinci (osoby, které se rozhodly ve Stonavě usadit se, nejčastěji zde žijící teprve v první nebo druhé generaci, o kterých je stále „známo” kdy a proč do Stonavy přišly). Tato skupina naturalizovaných cizinců pak v různých situačních a jazykových kontextech vystupuje buď jako „domácí, takřka kmenoví” Stonavané, jindy pak zase jako ti, kteří jsou „bývalí přivandrovalci”.

Polský rok: říjen 1938 - září 1939, kdy bylo Těšínsko připojeno k Polsku. Toto označení jsem slyšel užívat pouze mezi Poláky.

Zaolzie (pol.) - Zaolší (čes.). Zaolzie představuje a) označení geografického prostoru Těšínského Slezska ležícího na levém břehu řeky Olše, které je při pohledu z polské strany „za Olzou”, prostor mezi řekami Olzou a Ostravicí („Ostrawica, nasza granica” je jedno z dodnes ve Stonavě pamatovaných hesel užívaných polskými iredentistickými aktivisty ve 30. letech 20. století); b) symbolický prostor na Polsko orientované kultury pěstované Poláky žijícími v české části Těšínského Slezska (viz má argumentace v Grygar, Jakub: Být Polákem na Zaolší - rukopis, 2002). Tento pojem začal být užíván až od 20. let 20. století v souvislosti s rozdělením Těšínska mezi Polsko a Československo v r. 1920.

Popisovaná událost se odehrála na začátku plesu, kdy u baru bylo minimum osob i minimum hluku, takže vedlejší vlivy, které by mohly vést ke vzájemnému ne(do)rozumění (otupělost alkoholem, hluk), lze vyloučit. Stejně tak zkusme odolat pokušení interpretovat celou situaci tak, že barman usuzuje, že jeho zákazník by hanáckou vodku nevzal vůbec do úst a tím co běžně pije je jen a jediné finská vodka.

Více jak 67% studentů středních škol má podle Bogoczové v polském jazykovém prostředí potíže s verbální komunikací, v českém jazykovém prostředí se do potíží s vyjadřováním v češtině dostává více jak 70% respondentů (Bogocz 1997: 55, 56).

„Tradiční výslovnostní norma těšínského nářečí je stálá a každodenní kontakt jeho uživatelů s většinou češtinou nemá podstatný vliv na výslovnost slov ryze nářečních. ... Nářeční úzus převážně určuje zvukovou podobu slov přejatých z češtiny a způsobuje modifikaci mluvené češtiny. (Bogoczová 1997: 94-95)

Celkově lze shrnout, že bilingvně dnes komunikují na území Těšínska dvě pětiny Poláků (údaj z roku 1994!, Sokolová 1997:88).

Otázku po mateřském jazyku zařazenou do četných sociologických (a pohříchu i sociolingvistických) dotazníků vidí jako na Těšínsku naprosto nepatřičnou i polská socioložka Halina Rusek (Rusek 1997: 81).

Komunikační situaci můžeme spolu s Bogoczovou (1998: 40) rozumět jako druh „sociální situace, která umožňuje průběh verbální komunikace, realizaci jazykového aktu stejně tak jako souhrn okolností, které jej doprovází a které daný jev umisťují v čase a prostoru. Jinými slovy, komunikační situace je jazyková událost včetně jejího ustanovení.“

Stálá komunikační situace zahrnuje souhrn opakujících se a neměnicích se prvků: stejní účastníci komunikace, stejný jazykový kód, stejné neverbální prvky (např. kniha), popř. i stejné „komunikační konzervy“ (poznámky z předešlých setkání. (srov. Bogocz 1998: 40; odkazuje na Kořenský, J. - Hoffmannová, J. - Müllerová, O.: Metoda analýzy komunikačního procesu. Naše řeč, 70, 1987; a Krčmová:K sociolingvistické interpretaci spontánního mluveného projevu. In: Dynamické tendence v jazykové komunikaci, Bratislava 1990.

Nedělám rozdíl mezi promluvou veřejnou a promluvou politickou, vycházím z toho, že jakákoli veřejná promluva zakládá určité politické pole (Bourdieu) nebo participuje na některém politickém poli stávajícím. Veřejnou promluvou rozumím všechna oficiální prohlášení přednášená na veřejnosti, ať již při příležitosti různých svátků, oslav či připomínkových setkání, během schůzí různých spolků, veřejných vystoupení, na školních oslavách - festynech atd. Samotné téma veřejné promluvy by si jistě zasloužilo větší prostor než pouze následující odstavce. Na následujících řádcích tak chci upozornit pouze na jeden způsob, kdy je v rámci jedné promluvy používána čeština a polština současně.

V souvislosti se sémantickou stránkou (nejenom) veřejné promluvy musím upozornit, že nehodlám ztotožňovat obecnou sémantiku, které rozumím jako subdisciplíně filozofie, se sémantikou jakožto subdisciplínou lingvistiky. Nicméně, jak upozorňuje Petrusek (1988: 502), „je přeci jen možné shledat alespoň významnou tematickou spřízněnost obecné sémantiky a sémantiky `sociologické`, tedy studiem společenské podmíněnosti vzniku a používání významových interpretací slov. Jinak řečeno, významu slova nelze vždy porozumět pouze, dejme tomu, na základě etymologie, protože význam je to, co je sociálně sdíleno. Význam může existovat pouze díky komunikaci a to tak, že je komunikován. Pokud však v daném společenství existují různé, vzájemně občas značně ohraničené komunikační skupiny, pak je právě tážání se po charakteru významů přisuzovaných jednotlivým pojmům či událostem jedním z klíčů k identifikaci těchto komunikačních skupin. Ne nadarmo tedy Petrusek (1988: 502) uvádí, že mezi klíčová témata sociologické sémantiky patří problém politiky a ideologie.

Toto rozdělení je pouze ilustrativní, mohli bychom pokračovat takřka donekonečna. Například na poslední bod by bylo možno navázat tážáním, zda skupina vyloučených vnímá své vyloučení negativně či pozitivně, zda se cítí být aktivními aktéry tohoto vyloučení či ne, zda se takto vnímají pouze sami či zda jsou takto vnímáni i těmi, kteří je vyloučili, nebo zda dokonce pouze někým třetím (výzkumníkem) atd. atd.

PZKO: Polski Związek Kulturalno Oświatowy (Polský kulturně osvětový svaz), v letech 1947 - 1989 vedle mládežnické organizace SMP - Stowarzyszenie Młodzieży Polskiej (Svaz polské mládeže) jediná kulturní organizace Poláků v Československu.

Druhou, a dnes de facto již jedinou alternativu představuje Dělnický dům (Dom Robotniczy), ten však nedisponuje tak širokým technickým a prostorovým zázemím, jakému se těší právě Dom PZKO. Budova se skládá z restaurace a společenského sálu, v patře pak nalezneme ještě jeden menší sál a menší místnosti: klubovny. Součástí stavby je i velká zahrada, místo konání oslav v letních měsících.

Na tomto místě není prostor pro rozepisování se o fungování a podobě kolektivní(ch) paměti(i), která toto tvrzení zpochybňuje, pro naše účely si však s tímto zjednodušením vystačíme.

Dodejme, že tato narace představuje jeden z konstitutivních prvků definování postavení a obrazu Stonavy v očích jejích obyvatel a zároveň, díky své radikálnosti, i jeden z ústředních leitmotivů jejich biografii.

Na katastru Stonavy se nacházejí tři hlubinné doly (Důl Darkov, Důl 9.květen a Důl ČSM), jejichž činnost vedla k zániku více jak poloviny domů (1950: 966 domů; 1991: 428 domů). Od 80. let 20. století byla Stonava v tzv. žlutém pásmu, což znamenalo, že v obci byla stavební uzávěra a v územních plánech bylo s touto lokalitou počítáno jako s rekreační vodní plochou.

Ono „snad“ je zde opravdu na místě. Viděli jsme, že střídání komunikačních kódů je na Těšínsku v podstatě běžnou záležitostí a jen málokdo ze zdejší populace je z této komunikace vyloučen díky neznalosti příslušného komunikačního kódu. Nicméně v případě komunikačních skupin se musíme ptát po existenci témat, která jsou probírána v daném jazyce. Tedy po tom, zda se o určitých věcech hovoří pouze či především v tom kterém jazyce.

Jakub Grygar